

KUNGL. VETENSKAPS-
OCH VITTERHETS-SAMHÄLLET
I GÖTEBORG

MINNESTECKNINGAR
över avlidna ledamöter
2016

Särtryck ur
ÅRSBOK 2017

Redaktör:
GUNHILD VIDÉN

ISSN 0436-113X
Rundqvists Boktryckeri, Göteborg 2018

INNEHÅLL

Minnesteckningar över avlidna ledamöter 2016	83
Gunhild Kyle (1921–2016). Av <i>Maria Sjöberg</i>	85
Sven Olving (1928–2016). Av <i>Anders Sjöberg</i>	91
Håkan Törnebohm (1919–2016). Av <i>Aant Elzinga</i>	95
Tord Ganelius (1925–2016). Av <i>Bo Berndtsson</i>	107
Sven B Ek (1931–2016). Av <i>Annika Nordström</i>	111

MINNESTECKNINGAR

över avlidna ledamöter

2016

GUNHILD KYLE

1921–2016

GUNHILD MARIA KYLE, ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Vitterhetsavdelningen, från och med 1984, avled i Stockholm den 14 februari 2016. Hon var född 1921 och växte upp i Göteborg där hon också var yrkesverksam under många år.

Gunhild Kyles föräldrar var Gunnar och Karin Karlsson (född Lundstedt). Föräldrarna saknade akademisk utbildning men uppmuntrade sina barn till studier. För Gunhild Kyles del blev det först flickskola och därefter läroverk. Hon var den första i sin släkt som tog studenten. På 1940-talet inleddes universitetsstudier i bland annat historia och år 1950 avlade hon filosofie ämbetsexamen vid Göteborgs högskola. I samband därmed mötte hon också sin blivande make, Per Gunnar Kyle. Tillsammans fick de barnen Jörgen och Sissela.

Gunhild Kyles yrkesverksamhet började utanför högskolevärlden. Hon var adjunkt vid Vasa kommunala flickskola i Göteborg. På 1960-talet fortsatte hon de akademiska studierna. Hon blev filosofie licentiat 1970, filosofie doktor 1972 och docent i historia 1979. Den 8 mars 1984, på den internationella kvinnodagen, utnämndes hon till professor i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet. Hon var därmed professurens förste innehavare och kunde då blicka tillbaka på ett flera decennier långt intresse för historia, särskilt kvinnors historia.

Redan i samband med de grundläggande högskolestudierna på 1940-talet var Gunhild Kyles forskning inriktad på kvinnors historia – och i någon mån kan hennes forskningsinriktning också knytas till hennes egna livserfarenheter. Utbildning var ett viktigt medel för att motverka rådande ojämlikhet, mellan både könen och samhällets klasser, något som hon själv genom sin bildningsresa var bevis på. När Gunhild Kyle inledde sina studier var kvinnor sällsynta, både som forskare och undersökningsobjekt. Inte undra på att ämnet i två-betygsuppsatsen, kvinnors rösträtt, väckte uppseende bland manliga studenter och lärare. I en tillbakablickande intervju mindes Gunhild Kyle sitt uppsattsseminarium

som välbesökt men hon upplevde också seminariet, lett av Curt Weibull, som en sågning. Trots att hon inte kände sig uppmuntrad i historieämnet var det ändå på den vägen hon sedan fortsatte.

Kvinnors historia var på 1960-talet ett i stort sett negligerat fält i den historiska forskningen och genom att vara bland de allra första initierade Gunhild Kyle forskning på flera områden, som alltså är aktuella i könsforskningen. Aktualiteten gäller även för Kyles maktanalytiska perspektiv som särskilt betonade kön och klass, men också etnicitetsfrågor och normativa värderingar. Gunhild Kyles vetenskapliga författarskap inleddes i 1960- och 1970-talens ambitioner att synliggöra kvinnors betydelse i samhället och avslutades i de analyser av samhälleliga köns- maktstrukturer som var utgångspunkt för den genushistoriska forskning som aktualiserades mot slutet av 1980-talet. I hennes författarskap kan kvinnohistoriens teoretiska förskjutningar till att bli genushistoria läsas in. Flera skrifter, några samförfattade, behandlar villkoren på arbetsmarknaden och i utbildningsväsendet. De vetenskapligt tyngst vägande utgörs av doktorsavhandlingen *Svensk flickskola under 1800-talet* (1972) och *Gästarbetarska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige* (1979). Bägge kom att öppna för breda forskningsfält. Doktorsavhandlingen gav upphov till fortsatt forskning om utbildning och könsfrågor, men med sin empiriska förankring i Göteborgs historia också om stadslivets könsliga villkor. Boken om industrisamhällets villkor var en viktig bakgrund till de arbetslivsstudier som senare gjordes. Tonvikten på den politik som företrädades av Socialdemokratiska partiet och LO i den boken var inkörsport till studier av dessa rörelsers kluvna relation till kvinnofrågor.

I *Handbok i svensk kvinnohistoria* (1987) samlade Gunhild Kyle ett antal forskare som med varierande utgångspunkter diskuterade kvinnors villkor i det förflutna. I boken bidrar hon själv med ett par sammanfattande uppsatser och i inledningen drar hon upp riktlinjerna för vad ett könsperspektiv på det förflutna kan och bör innebära. Vid den tidpunkten var alltså kvinnohistoria en särskild inriktning, något som Gunhild Kyles egna forskningar bidragit till. Men låt oss ta det från början.

I licentiatstudierna undersöktes flickors utbildning och de utbildningsinstitutioner som erbjöds dem före enhetsskolans tid, och hon utvecklade sedan undersökningen till en doktorsavhandling i historia. Mot bakgrund

av att Sverige i allt högre grad kom att utvecklas till ett samhälle, där utbildning var krav för högre tjänster i både offentlig och privat sektor, ville Gunhild Kyle studera i vad mån flickor erbjöds sådana möjligheter. De grundliga och djuplodande undersökningarna av flickskolorna bär socialhistorikerns utredande signum, men det större sammanhanget, den europeiska samvariationen och den ideologiska bakgrunden, analyseras också. I den patriarkala idétraditionen som Sverige delade med andra europeiska länder ser Gunhild Kyle förklaringarna till att arbetarnas och allmogens flickor med alltför stor lätthet tilläts nöja sig med ett minimimått av utbildning i folkskola, och att de borgerliga flickorna hindrades från att läsa lika avancerade kurser som läroverkspojarna. Den strukturella effekten av undervisningsväsendets könsdiskriminering blev att männen hade fortsatt företräde till ledande positioner på arbetsmarknaden.

Gunhild Kyles fortsatta studier riktades följligen mot arbetets och arbetsmarknadens villkor. I boken *Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige (1979)* redovisas resultaten av en bred och flerbottnad studie om förutsättningarna för efterkrigstidens könsuppdelade arbetsmarknad. Resultaten visar att även om samtidens uppfattningar om arbetsdelning och arbetsledning kan sägas ha varit könsneutrala byggde de på en självklar men outtalad maktrelation mellan kvinnor och män. Kvinnor hade ansvar för familj och barn medan familjelivet bara var ”en hobby” för män. För dem var i stället arbetet huvudsaken. Offentligt finansierad barnomsorg var därför en viktig faktor bakom kvinnors större yrkesengagemang. I efterkrigstidens industriproduktion var emellertid efterfrågan på arbetskraft mycket stor. Eftersom kvinnor inte ansågs pålitliga nog för att tillgodose detta behov – offentlig barnomsorg var bristfällig – var arbetsgivarpart såväl som fackföreningar positiv till import av utländsk arbetskraft. Näringslivet och statsmakterna förenades i en uppfattning som utgick från att både kvinnor och utländska män utgjorde en arbetskraftsreserv. I politiken ställdes dessa båda grupper mot varandra.

Gunhild Kyles författarskap visar en inre logik. Teoretiskt utvecklas perspektiven från analyser av konkreta maktresurser (utbildning) till att framhäva betydelsen av normer och diskursiva förhållanden. I det empiriska arbetet märks motsvarande förskjutning. Inledningsvis undersöktes utbildning som en förutsättning för att nå högre befattningar i nä-

ringslivet, något som dock inte infriades på grund av normativa könsförställningar knutna till familjebildning. Författarskapet ger också intryck av en yrkesmässig målmedvetenhet från början till slut. I en tillbakablickande intervju, gjord av René Frangeur och Gunnel Karlsson, menar dock Gunhild Kyle att en akademisk karriär aldrig hade föresvävat henne (*Scandia* 1995). De fortsatta studierna gjordes för att det krävdes för tjänsten som lektor i historia vid gymnasiet i Stenungsund, dit hon hade för avsikt att återvända efter sin disputation.

Varifrån kom då modet, kraften och lusten att fortsätta studier i ett så manligt och föga uppmuntrande sammanhang som det Gunhild Kyle mötte på 1960-talet? En viktig bakgrund var föräldrarnas inställning; de ville att barnen skulle skaffa sig en utbildning. En annan bakgrundsfaktor ges av att avhandlingen publicerades i serien Kvinnohistoriskt arkiv (numera Kvinnsam), vars redaktion utgjordes av bibliotekarierna Asta Ekenvall och Rosa Malmström. De bägge redaktörerna hade grundat arkivet 1958, och deltog också i det av Gunnar Qvist ledda kvinnohistoriska seminariet. Miljön runt arkivet och seminariet var inspirerande och stöttande. Några manliga kollegor uppmuntrade också. Idéhistorikern Henrik Sandblad var en. Viktigast för Gunhild Kyle var dock Gunnar Qvist som hon frånsåg och med 1974 sammanlevde med och även arbetade tillsammans med. Gemensamt författade de bland annat boken *Kvinnorna i männens samhälle* (1974), där de pekar på de två sfärer som i särskilt hög grad försvårar faktisk jämställdhet mellan kvinnor och män: arbetsmarknaden och familjen.

Gunhild Kyles studier om industriarbetets villkor skedde inom ramen för forskningsprojektet "Kvinnorna i industrialismens samhälle", som leddes av Gunnar Qvist, och av regeringen erhöll han professors namn för sina kvinnohistoriska forskningar. Efter Gunnar Qvists frånfälle beslöts att professuren skulle lysas ut och efter sakkunnigprövning placerades Gunhild Kyle i främsta förslagsrum. Den 8 mars 1984 utnämndes hon till professor i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet, Nordens enda professur med den inriktningen.

På universitetet ledde Gunhild Kyle det kvinnohistoriska seminariet, handledde doktorander, undervisade studenter och forskade. Samtidigt tog hon ansvaret för folkbildning på allvar. Flickskolan, som hon själv gått i, arbetat i och forskat om, låg henne varmt om hjärtat och så även

den sortens föredrag som i dag kallas för samverkan. Det vill säga folkbildning i ordets bästa betydelse. Det var därför helt naturligt för henne att engagera sig i Kvinnofolkhögskolan i Göteborg, vars verksamhet drog igång 1985, och under flera år satta hon även i skolans styrelse. För Gunhild Kyle var bildning och utbildning livet – och det ville hon även delge andra.

I samband med sin utnämning var Gunhild Kyle nära pensionsåldern. Professorstjänstgöringen vid Historiska institutionen varade endast tre år, år som hon i den ovan åberopade intervjun upplevde som besvärliga. Det fanns en nedlåtande inställning mot ämnet kvinnohistoria, kvinnliga lärare och studenter. Motståndet var förvisso inte personligt, men även strukturella villkor kan vara svåra att uthärda: ”Det var tunga år och jag är glad att de är slut och att jag överlevde.” (*Scandia* 1995). Men det blev en fortsättning. Gunhild Kyle var nämligen en av tre sakkunniga som skulle utse en ny professor i kvinnohistoria. Den kandidat som de tre hade enats om drog tillbaka sin ansökan och eftersom de tre sakkunniga uppfattade ämnet kvinnohistoria på olika sätt uppstod konflikt. Eva Österberg och Åke Holmberg definierade ämnet som en variant av socialhistoria medan Gunhild Kyle ansåg att i ämnets fokus borde vara en problematisering av de könsliga villkoren. De skilda uppfattningarna om ämnet resulterade i oenighet om vem som borde sättas främst och erhålla tjänsten.

Tjänstetillsättningen blev stormig. Efter protester och överklaganden utnämndes slutligen Yvonne Hirdman, som var den kandidat Gunhild Kyle hade förespråkat. Hirdmans tjänstgöring i Göteborg blev dock kortvarig, delvis beroende på de konflikter utnämningen av henne hade orsakat. Senare, 2010, har Eva Österberg sagt att det var Gunhild Kyle som var den klokaste av de sakkunniga, men vid det laget var det för sent, inte minst för att en professur i kvinnohistoria inte längre var aktuell. Ämnet har vidareutvecklats i många olika discipliner. Bland annat är vår tids genushistoria och genusvetenskap en följd av de kvinnohistoriska studier Gunhild Kyle och andra bedrev under 1970- och 1980-talen. Den korta tid Gunhild Kyle fick möjlighet att verka som professor i kvinnohistoria sammanfattas väl av titeln på en av hennes mest kända publikationer. Hon var själv en gästarbeterska i manssamhället, men satte likväl djupa avtryck i forskningen och bland forskarna. Hon gillade inte att bli beskriven som pionjär. Kanske motviljan mot att bli

kallad pionjär bottnade i den egenskap en av de många hyllande nekrologer som publicerats efter Gunhild Kyles frånfälle. Hon beskrivs som mycket intelligent men den sviktade ”i ett avseende: hon kunde aldrig förstå hur betydelsefull hennes insats varit inom och för den kvinnohistoriska forskningen.” (*Dagens Nyheter* 2016-03-04)

MARIA SJÖBERG

SVEN OLVING

1928–2016

Professor emeritus SVEN OLVING, tidigare rektor vid Chalmers tekniska högskola och ledamot av Kungl. Samhället sedan 1976, avled den 1 mars 2016 i en ålder av 87 år. Han sörjs närmast av hustrun Birgitta samt barnen i hans äktenskap med framlidna hustrun Eha, sonen Lennart och döttrarna Ann och Lena med familjer. Sven Olving föddes i Tallin i Estland 1928. Sven och hans familj kom till Sverige som flyktingar när han var 16 år.

Sven Olving avlade studentexamen i Sigtuna 1947. Han blev civilingenjör i elektroteknik vid Chalmers 1952 där han sedan gjorde akademisk karriär för att 1963 utnännas till professor i mikrovågselektronik. Han blev 1960 associerad professor vid Cornell university i New York under drygt ett år. Han har varit prorektor vid Chalmers 1966–1974 och därefter högskolans rektor 1974–1989.

1972 invaldes han som ledamot av Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien, var dess vice preses 1978–80, preses 1989–91, och blev ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien 1986. Han har varit styrelseledamot i flera stora svenska företag såsom Ericsson och Electrolux.

Sven Olving konsulterades av utländska universitet i utvecklingsfrågor. Hans insatser uppmärksammades genom flera utmärkelser bland vilka kan nämnas att han blev Fellow vid Imperial College of Science and Technology i London och hedersdoktor vid University of Strathclyde i Glasgow samt vid Tallins tekniska universitet. Sven har även erhållit Chalmersmedaljen, Göteborgs stads förtjänsttecken och Gustaf Dahlén-medaljen.

Sven Olvings forskning ligger inom området elektronik och mikrovågsteknik och han har bidragit speciellt till den fundamentala teorin för vandringsvågrör. Han disputerade 1960 på avhandlingen "On the linearized field theory of traveling wave tubes". Avhandlingen fick mycket beröm och gavs betyget A. Han följde även som rektor utvecklingen inom detta område.

Sven Olving var en mycket uppskattad lärare. Han hade en utomordentlig pedagogisk förmåga att förmedla budskap inom svåra ämnen och var en skicklig organisatör av utbildningen. Han var en mästare på att analysera problem och att på ett genomtänkt och strukturerat sätt föra fram sina synpunkter.

Med stor framsynthet och djup insikt i den tekniska utbildningens och forskningens betydelse för näringslivets och samhällets utveckling har Sven Olving på ett analytiskt och metodiskt sätt arbetat på att föra fram Chalmers till en stark internationell högskola. Ett viktigt mål för hans arbete har varit effektivitet och ökat resursutnyttjande och hög kvalitet i både utbildning och forskning. För att nå målen tog Sven Olving tidigt initiativ till en decentralisering av beslut och ansvar bland annat genom en förändring av högskolans ledningssystem.

Han lade mycket stor vikt vid grundutbildningen som varande en grundbult i högskolans verksamhet. Han definierade behovet av att komplettera de mot konstruktion av produkter, processer och system starkt inriktade utbildningslinjerna med kompletterande ämnen avseende teknikens förverkligande – att arbeta med och för människor, att förstå arbetsplatsen och dess omvärldsrelationer och att förstå teknikens konsekvenser på omvärlden. Diskussionerna ledde bland annat till att Chalmers under mitten av 1980-talet etablerade en ny utbildningslinje, Industriell ekonomi och organisation, samt 1991 till bildandet av en sektion med namnet Teknikens ekonomi och organisation.

Sven Olving hade nära relationer med näringslivet men var i alla sammanhang en företrädare för akademien och dess intressen och uppgifter. Hans förmåga att se näringslivets roll i ett övergripande och strategiskt perspektiv, hans idéer och djupa kunskaper uppskattades mycket av näringslivet.

Den strategiska betydelsen av långsiktig samverkan mellan högskolan och näringslivet har hävdats starkt av Sven Olving. Under hans ledningsperiod underlättades denna genom tillskapandet av Stiftelsen Chalmers Industriteknik (CIT), där han var arbetande styrelseordförande 1992–99, och av Chalmers Teknikpark. Stiftelsen inrättades redan 1984 med tillstånd av regeringen. Motivet var att nyttiggöra Chalmers kunskaper i näringslivet. Stiftelsen skulle vara en kommersiell och professionell leverantör av tekniskt kvalificerade och nyttiga kunskapstjänster.

Sven Olvings idéer och syn på en teknisk högskolas roll i samhället

har i hög grad satt sin prägel på Chalmers även efter hans rektorsperiod. Han pläderade för ett självständigt Chalmers och, bland annat med referens till de amerikanska universiteten, för att en högskola borde ha friheten att inom sina egna väggar själv organisera och genomföra sitt samhällsuppdrag.

Redan under sin tid som prorektor konfronterades Sven med denna problemställning. 1973 kom den så kallade U68-utredningen med förslag rörande det eftergymnasiala utbildningssystemet där det bl.a. föreslogs att Chalmers skulle försvinna som egen högskola och inlemmas i Göteborgs universitet. Sven Olving utsågs av dåvarande rektorn, Nils Gralén, att leda kampen för bevarande av Chalmers självständighet. Högskolan samarbetade nära med Studentkåren och gamla chalmerister. Turererna var många i den efterföljande processen och utfallet osäkert. Till slut vann Chalmers linje. Chalmers fortsatte som egen högskola.

1994 blev sedan Sven Olvings vision om ett inom sina egna väggar autonomt Chalmers verklighet. Den sittande regeringen frågade i sin regeringsförklaring 1991 om några högskolor och universitet ville övergå i annan organisationsform. Högskolans ledning, som sympatiserade starkt med Svens idéer, föreslog då Chalmers styrelse att man skulle anhölla hos regeringen om att få bli stiftelse. 1994 beslutade sedan regeringen om att Chalmers som enda stora högskola skulle få övergå till denna organisationsform. Detta tror jag i hög grad beror på att Chalmers ansågs ha en entreprenöriell kultur, en kultur som grundlades under Sven Olvings rektorsperiod.

Sven fortsatte att vara verksam med olika uppdrag relaterade till både högskolan och näringslivet ända tills han blev 85 år. Då bestämde han sig för att avsluta sin professionella gärning. Ett av hans sista uppdrag var arbetet för styrelsen för Hans Werthén Fonden som varje år delade ut stipendier för ett års vetenskapligt arbete utomlands på främst post-doc- och doktorandnivå.

Sven Olvings stora intresse utanför högskolan var klassisk musik och opera. Detta intresse togs tillvara av Sten A Olssons Stiftelse för Forskning och Kultur där han under många år var en mycket aktiv ledamot och styrelseordförande i Donationsrådet. Han var även ambassadör för Göteborgsoperan.

Som människa och ledare var Sven en person med kvalifikationer utöver det vanliga. Han vann tillgivenhet genom sitt djupa engagemang

för den enskilda människan och var tillgänglig för alla som ville tala med rektor. Den som kom honom nära fann bakom rektorsrollen en både lekfull och humoristisk person med glimten i ögat och stor kärlek till familjen.

ANDERS SJÖBERG

HÅKAN TÖRNEBOHM

1919–2016

Professor emeritus HÅKAN ERIK KONRAD TÖRNEBOHM avled 20 mars 2016, lite mer än två månader efter sin 96-årsfödelsedag. Vid tiden för hans bortgång var Håkan Törnebohm Kungl. Samhällets äldsta ledamot; han tillhörde vetenskapsavdelningens 8:e klass, invald som arbetande ledamot 13 december 1965. Så sent som december 2014 var han medförfattare till en längre artikel om paradigmtänkande, i tidningen *Socionomens* forskningsbilaga.¹

Törnebohm var sedan 1963 professor i vetenskapsteori vid Göteborgs universitet. Kungl. Samhälle tilldelade honom Albert Wallins vetenskapspris för år 1958 som nr 2, året efter Sven-Olof Brattgård. Motiveringen gällde ”för såväl hans undersökning av de kunskapsteoretiska principerna i Einsteins relativitetsteori som hans arbeten i logik och kunskapsteori”. Utnämnd av Kungl. Maj:t 11 november 1967 till Riddare av Kungl. Nordstjärnsorden. Invald i L’Institut International de Philosophie (IIP) augusti 1970. I anslutning till hans 60-årsdag 1979 utgavs i Kungl. Samhällets ACTA, serien INTERDISCIPLINARIA antologin *Perspectives in Metascience*, en internationell festskrift som vid den aktuella tidpunkten vittnade om det nya ämnets framgång efter sexton år.

Håkans far Hilding Törnebohm var kusinbarn till den berömda geologen Alfred Elis Törnebohm. Fadern för del sin hade utbildats som ingenjör vid KTH i Stockholm och gjorde en framgångsrik karriär inom industrivärlden, blev teknisk direktör vid företaget SKF i Göteborg samt berömd standardiseringsexpert av internationell rang och uppfinnare. Han var också ledamot av KVVS och dess ordförande 1953. Håkans mor var Karin Erikson, dotter till generalmajor Conrad Erikson (fortifikationschef och ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien).

Håkan var egentligen destinerad att följa i faderns fotspår (som den yngre brodern Stig gjorde). Det innebar att utbilda sig vid en teknisk högskola för en karriär i den industriella världen men han vände denna möjlighet snart ryggen. Efter avslutad studentexamen 18 maj 1938 vid

Högre Latinläroverket i Göteborg med utmärkta betyg bl.a. i latin inskrevs han i september samma år vid Göteborgs högskola och avlade fil. kand. i februari 1940 (ämnena teoretisk filosofi, latinska språket och pedagogik). Bland lärarna som inspirerade fanns filosofiprofessorn Gunnar Aspelin som just skrivit en lärobok i logik och i en annan skrift 1937, *Tankelinjer och trosformer: Huvudriktningar i vår tids idéhistoria* (i serien *Vår egen tids historia*, nr 6) undersökte begrepp och världsbilder i modern naturvetenskap i ett historiskt perspektiv. En annan filosof som föreläste i Vasaparken (i hans fall på tyska) var den invandrade Ernst Cassirer som hade flytt nazi-Tyskland med den filosofiskt skolade och vetenskapligt intresserade landshövdingen (1934–50) Malte Jacobssons hjälp och blev gästprofessor här 1935–1941.²

Cassirer hade redan 1921 skrivit boken, *Zur Einsteinischen Relativitätstheorie*, och i Göteborg publicerade han år 1937, *Determinismus und Indeterminismus der modernen Physik: Historische und systematische Studien zum Kausalproblem* (Göteborgs Högskolas Årsskrift 42:3, Göteborg 1936). Aspelin imponerade på Håkan genom sin överblick av naturvetenskap, samhällsvetenskap, humaniora och teologi, och Cassirer för att han under sina föreläsningar hösten 1938, "Die Philosophie der Aufklärung" ur minnet citerade Aristoteles och andra filosofer på originalspråken samtidigt som han med auktoritet kunde skriva om Einsteins relativitetsteori. Thorild Dahlqvist (senare mångkunnig filosof i Uppsala) minns då de satt där tillsammans med ett fåtal andra adepter, K-E Larsson, Gunnar Skoog (sedermera psykiatridocent i Göteborg) och Per-Olof Sjögren (sedermera teolog och domprost i Göteborg från 1970 till 1986) lyssnande på den "oförlömliga" personlighetens "föreläsningar".³

Aspelin och Cassirer hade tydligen satt intellektuella myror om fysik och filosofi i huvudet på den unge Törnebohm då denne under andra världskriget som uttråkad värnpliktsoldat (men snart korpral) i beredskapstjänst vid I2 Värmlandsregemente (Karlstad) på sin fritid gav sig i kast med avancerad matematik och naturvetenskap. I september 1942 skrev han in sig vid Universitetet i Uppsala och blev fil mag. i matematik, mekanik och fysik den 30 oktober 1945. Under läsåret 1945-46 tjänstgjorde han som assistent vid Chalmers tekniska högskola samt såsom timlärare i fysik vid Vasa kommunala flickskola i centrala Göteborg. Samtidigt registrerades han på nytt vid högskolan i sin hemstad

för att under Aspelins ledning skriva en seminarieuppsats om Thomas Hobbes världsbild och därefter en avhandling i teoretisk filosofi med titeln *Logisk analys av begrepps- och teoribildning inom den klassiska fysiken med särskild hänsyn till mekaniken* (fil. lic. 1947). Sistnämnda utgår delvis från Harvardfysikern och nobelpristagaren (1946) P.W. Bridgman's vid tiden populära doktrin om operationalism som hävdar att ett begrepps mening är synonymt med de operationer som krävs för att "mäta" (testa eller tillämpa) detsamma i en experimentell situation. I lic-avhandlingens referenslista ingår även Cassirers ovannämnda publikationer om fysikens filosofi. Arbetet vittnar tidigt om ett topologiskt tänkande som skulle bli författarens signum.

Efter denna avhandling blev det en period i USA. Färden över Atlanten följdes av en lång Greyhoundbussresa från östkust till västkust. Slutmålet var Los Angeles i Kalifornien för att där 1948–1949 på ett stipendium från American-Scandinavian Foundation bedriva forskarstudier i filosofi vid University of Southern California (USC). Inte långt därifrån, vid University of California, Los Angeles (UCLA) hade den berömde fysikfilosofen Hans Reichenbach sitt seminarium i epistemologi. Det följdes regelbundet och blev Törnebohms stora inspirationskälla, medan Bridgmans extrema operationism sattes in i ett mer historiskt-kritiskt perspektiv på relationen mellan symboliska/matematiska representationer, experimentell mätning och skeenden i en fysikalisk verklighet. Studier för professor James Culbertson vid University of Southern California, som hade gett ut en originell och spekulativ skrift om nervnätteori, väckte dessutom ett intresse för cybernetiska och biofysikaliska teorier som ju vid den tidpunkten var mycket omtalade i anslutning till försök att organisera studiet av s k matematikmaskiner och servomekanismer inom en gemensam ram.

I och med att Aspelin 1949 flyttade till Lund som professor i filosofi kom Törnebohm att där lägga fram sin mycket uppmärksammade avhandling 1952, *A Logical Analysis of the Theory of Relativity*. Fakultetsopponenten, Erik Götlind, lät meddela att författaren hade genomfört några av de klaraste och skarpaste analyserna av relativitetsteorin som presterats. Tilläggas kan att i ett längre kulturhistoriskt perspektiv hade avhandlingen också ett betydande symbolvärde. Den markerade en definitiv uppgörelse med ett märkligt arv efter 1920- och 30-talens tongivande svenska filosofer främst Adolf Phalén – som hade avfärdat och

starkt motsatt sig Einsteins relativitetsteori på begreppsteoretiska grunder, ett faktum efterkrigstidens generation i Uppsalaskolans filosofi i tysthet sopat under mattan. Man kan också säga att Törnebohm på sätt och vis anknöt till ett av Ernst Cassirers naturfilosofiska spår.

Håkan Törnebohm blev 1952 docent i teoretisk filosofi vid Göteborgs högskola där han också under tiden 1950–1953 tjänstgjorde som lärare i logik. Vårterminerna 1954 och 1955 var han t.f. professor vid Stockholms högskola, först i teoretisk filosofi och sedan i praktisk filosofi. I en del föreläsningar tog han upp idéer rörande en metod för nätverksanalys som delvis kunde tillämpas på cybernetiska och biofysikaliska teorier. En egen professur i Sverige fick dock vänta på sig trots att han vid det här laget hade börjat bli känd internationellt för flera arbeten i logik och fysikens vetenskapsteori. När Albert Einstein dog 1955 publicerade *Dagens Nyheter* en artikel där fyra forskare fick ge synpunkter på hans betydelse för andra vetenskaper än den teoretiska fysiken – de som uttalade sig var The Svedberg, Niels Bohr, Lise Meitner och Håkan Törnebohm. Sistnämnde framhöll hur Einstein ”förmått filosoferna att betrakta grundbegreppen i vetenskapliga teorier på ett helt nytt sätt ... Vill man bedöma Einsteins roll för filosofin i ett större perspektiv, kan man säga att han i högre grad än någon annan närmat filosofer och naturforskare till varandra, vilket för filosofins del är oerhört välsignelsebringande” (*DN* 19 april 1955).

När statsvetaren och senare ambassadören Gunnar Heckscher följande år tipsade honom om en notis i *London Times* om att Inter-University Council for Higher Education Overseas sökte kandidater till en nyinrättad professur vid University of Khartoum med ansvar att bygga upp en filosofiinstitution från grunden, nappade Håkan Törnebohm på detta och i mitten av december flög han till London för en intervju. Ett par månader senare fick han erbjudandet att komma till Khartoum och i juli 1957 var han på plats med hustrun Siv. Där i en stor tjänstevilla med kock, boy och två trädgårdsmästare i Sudans huvudstad bodde de furstligt fram till hösten 1963. Hemmet var en knutpunkt i stadens lilla akademiska koloni och för förbiresande gäster från Sverige och andra länder: t.ex. Aseatjänstemannen och samlaren av etnografiska föremål Göte Forsberg, konstnären Malte Nyberg-Tolf från trakten kring Örnköldsvik och den finlandssvenska vetenskapsfilosofen Georg Henrik von Wright.

Universitetet hade nyligen etablerats i samband med Sudans självständighetsförklaring 1956 från kolonialmakten Storbritannien och oberoendet från Nassers Egypten. Trots arabiskans dominans i Khartoum var tre fjärdedelar av alla lärare fortfarande brittiska och all undervisning på engelska – undantagen institutionerna för arabiska och sharialag. Det var en ibland turbulent tid men på campus i Khartoum rådde för det mesta lugn. Universitetet var lierat med University College i London. Erfarenheten blev viktig för Törnebohms senare intresse för forskningsetik och vetenskapsteoris relevans för utvecklingsländer. Under de sex åren 1957-1963 ledde han uppbyggandet av en helt ny institution för filosofi med 5 docenter omkring sig och ca 300 studerande, nästan uteslutande manliga och från norra Sudan. Utbildningen var till en stor andel ett led i förberedelse till en politisk eller administrativ karriär enligt traditionellt brittiskt mönster, där litteratur och språk hade ansetts viktigare än teknik och vetenskap. En av de rekryterade lärarna var också svensk, Tore Nordenstam från Göteborg som kom att disputera i Khartoum 1965 på en avhandling om sudanesisk etik.

Sudantiden stimulerade även Håkans intresse för kulturmöten och långt senare tog han tillsammans med Nordenstam initiativet till ett samarbetsprojekt (1979–1984) med forna sudanesiska kolleger kring forskningsetik och forskningspolitik, där man på basis av fältstudier och intervjuer identifierade och analyserade teknokratiska, humanistiska och islamiska utvecklingsparadigm. Samarbetsparten i Sudan var dr Ibrahim Ahmed Omer, föreståndare för en institution för islamiska studier vid Khartoumuniversitetet. Sigrid Kahle har i sina memoarer en passus där hon skriver om mötet med Törnebohm i Khartoum 1980 då han bekände: ”Mitt förhållande till Sudan är emotionellt. Jag kom hit som ung och fick uppleva en mänsklig värme jag aldrig upplevt /innan/”.⁴

På hemmafronten i Göteborg inleddes redan 1958 en kampanj för att få Törnebohm tillbaka genom att få till stånd en personlig professur i vetenskapsteori vid hans Alma Mater som efter erhållen universitetsstatus 1954 var inne i en expansionsperiod. Han hade ett brett internationellt kontaktnät inom sitt fält och han hade också publicerat mycket – flera artiklar om aspekter i Einsteins speciella relativitetsteori, ett om kvantfysik (inspirerad av Reichenbachs arbete), några i logik och ett verk utgiven i Göteborgs universitets *Årsskrift* med titeln *Fysik och Filosofi*:

ett vetenskapsteoretiskt studium (1957). Ytterligare ett arbete var på gång, *Concepts and Principles in the Space-Time Theory within Einstein's Special Theory of Relativity* (1963). Under hela Sudantiden producerades ytterligare tretton artiklar, de flesta inom fysikfilosofi, men även om kybernetik och konfirmationsteori. Han tillhörde en liten internationell elitgrupp av filosofiskt skolade fysikteoretiker med kolleger som Mario Bunge, Adolf Grünbaum, André Mercier, Hans-Jürgen Treder, Wolfgang Yourgrau och Alwyn van der Merwe.

En av initiativtagarna i kampanjen i Göteborg för att repatriera Törnebohm var Lars Skarsgård som skrev på en avhandling i vetenskapsteori; den kom 1968 under titeln *Research and Reasoning*. Skarsgård var sekreterare i en kommitté av lärare och högre studerande som vände sig till institutioner i England och USA för att samla information från många håll om ämnet ”philosophy of science”, dess ställning, nytta och relation till naturvetenskaperna. En förfrågan skickades också ut till ledande forskare angående Håkan Törnebohms kompetens. Bland positiva uttalanden som inkom märks de som skrevs av Niels Bohr, Max Black (Cornell), Mario Bunge, Rudolf Carnap, Georg-Henrik von Wright, Karl Popper, Adolf Grünbaum, och cybernetikens fader Philip P. Wiener, men också ett antal svenska filosofer och även fysikern Torsten Gustafsson i Lund. En kommitté som hade formats sammanfattade synpunkterna och gjorde sedan en framstöt till de lokala fakultets- och universitetsledningar som i sin tur 1960 fick stöd av rikets universitetskansler för inrättandet av en personlig professor för Törnebohm. Efter upprepade anslagsäskanden i petita till ecklesiastikdepartementet, följt av en flerpartimotion i riksdagen 1962 för att nå en bred politisk förankring, utmynnade det hela i ett positivt utfall genom beslutet om 1963/64-års budgetering.⁵

Ett motiv för ämnet vetenskapsteoris inrättande vid Göteborgs universitet 1963 var att bidra till större teoretisk och metodisk medvetenhet och brygga över det i C.P. Snows anda ofta omtalade glappet mellan ”de två kulturerna”, naturvetenskap och humaniora. Som flerpartimotionen i riksdagen framhöll var både vetenskapshistorien och vetenskapsteorin två försummade områden i den högre undervisningen och forskningen. Vetenskapshistorien ansågs ha en allt viktigare allmänbildande uppgift att fylla, och vetenskapsteorin, inriktad på ett studium av de metoder som används inom olika vetenskaper, menade man, har en liknande allmän och aktuell uppgift. Genom sin inriktning på de grundläggande ele-

menten i det vetenskapliga tänkandet kan vetenskapsteori motverka en fackmässig isolering som följer i den vetenskapliga specialiseringens spår. Vetenskapsteorin ingår därutöver som ett led i den allmänna forskarutbildningen.

Det visade sig snart att uppgiften togs på allvar. I Göteborg satte Håkan Törnbohm snart den vetenskapsteoretiska forskningen och forskarutbildningen på en mer okonventionell grund som innebar ett skifte mot empiriska studier av vetenskap. Det innebar en ny inriktning och en vändning bort ifrån den samtida analytiska filosofins tradition. Forskare och forskarstuderande från olika discipliner möttes i en anda av öppenhet. Med en bakgrund inom något empiriskt ämne kunde man direkt börja licentiat- och doktorandstudier i vetenskapsteori. Seminariet lockade deltagare från flera discipliner inkluderande matematik, naturvetenskap och samhällsvetenskap. Här lästes och diskuterades den senaste internationella litteraturen skriven av Thomas Kuhn, Karl Popper, Imre Lakatos m.fl. förnyare.

1966 inleddes ett samarbete med en företagsekonom och organisationsteoretiker, professor Albert Danielsson vid Handelshögskolan i Göteborg och så skapades en serie kollokvier som hölls regelbundet fram till 1976. Hit kom forskare och praktiker med olika bakgrund för att tala om sina discipliner och hur man ser på kunskapsbildning och dess villkor. Diskussionerna protokollfördes och sammanfördes i två rapporter på vardera 200 sidor. Dessa stencilerades och utgavs av Försvarets Forskningsanstalt (FOA), som också stod för övriga kostnader. FOAs intresse gällde fr. a. systemteori och framtidsstudier (då kallad "futurologi"), metoderna för att spana efter nya trender i vetenskap och teknik.

Begreppet paradig fördjupades med en tolkning som skiljer sig från Kuhns för att undersöka olika vetenskapsideal och andra s. k. styrfaktorer i forskningsprocesser. Samspel med andra ämnen skedde i kollokvieserierna som blev en för ämnet viktig kunskapsform. Systemteori som låg i tiden anammades för att göra modeller över forskningsprocessen. Själva termen vetenskapsteori med dess tidigare accent på logisk analys influerades nu av ett systemteoretiskt perspektiv; översatt till engelska kallades ämnet nu "theory of science and research". Därmed betonades att ämnet innefattade studiet av såväl *kunskapssystem* som *forskning sett som en aktiv praxis* ("science in action"). Ett nyckelbegrepp var under-

sökande system (*inquiring systems*). Törnebohm skapade samtidigt ett par rapportserier på sin institution, en för ”works in progress” som cirkulerades brett och en annan för mer mogna forskningsresultat som kunde utvecklas ytterligare ett steg innan publicering i internationella tidskrifter. Syftet var hela tiden att kartlägga hur forskare *faktiskt arbetar* och dessutom de större *sociala sammanhang* i vilka de ingår.

Parallellt med denna vad han kallade intellektuella servicefunktion fortsatte Törnebohm publicera flera tunga arbeten inom sitt specialområde, den moderna fysikens teoretiska grunder och där användes nu också idén om paradigmskiften. Ett viktigt arbete i sammanhanget är boken *A Paradigm Shift in Theories of Gravitation* (Stockholm: Akademiförlaget 1977). Samtidigt erkändes vikten av allmän vetenskapsteori och betydelsen av vetenskapshistoria. Som Lakatos skrev 1972: ”There are two rather conflicting traditions in philosophy of science: one is that of logical positivism and specializes mainly in probability logic while the other takes its inspiration from the history of science. In the Anglo-Saxon world there is now an increasing stress on the latter and professor Törnebohm is considered as one of the most distinguished representatives of this post-positivist tradition”.⁶ Samtidigt erkändes nu betydelsen av vetenskapsfilosofiska riktningar som stod närmare humaniora och samhällsvetenskap, dvs. kontinentaleuropeiska skolor som hermeneutik och kritisk teori.

Vetenskapsteorins nyorientering infördes inte utan motstånd. Gerard Radnitzky’s avhandling *Contemporary Schools of Metascience* utlöste en epistemisk gränsstrid och offentlig debatt när den ifrågasatts av ledande svenska filosofer. Året var 1968. En kritisk studentrörelse uppskattade samtidigt avhandlingen desto mera för dess kritik av logisk empirism och bejakande av kontinentala vetenskapsfilosofiska skolor. Kritiska perspektiv i linje med tidens radikala vetenskapsrörelse i slutet av 60- och början på 70-talet tolererades och frågor om tvärvetenskap, samt frågor om hur inomvetenskapliga normer och även utomvetenskapliga faktorer kan vara styrande för forskning blev en naturlig plattform för kritiska studier.

Intressant i sammanhanget är att när Håkan Törnebohm vid enda tillfället höll ett föredrag i KVVS-regi – 1968 – handlade det om ”Vetenskapsteoretiska arbetsuppgifter”. Givet det speciella året säger rubriken

och temat redan en hel del. Håkan var envis, bröt med den filosofiska institutionen och byggde upp en egen avdelning som fick sin egna grundutbildning 1971 – och formell institutionsstatus 1978. Högskolereformen året innan kom därvid lägligt.

Reformbyråkrater påkallade s.k. forskningsanknytning för semiprofessioner; vissa yrkesrelaterade utbildningar skulle ”akademiseras” – men hur? Ingen visste vad det nya begreppet ”forskningsanknytning” som hade kläckts i en utredning egentligen innebar mera konkret eller hur det kunde operationaliseras. Idén om tvärvetenskap låg också i tiden. Här fick idén om paradigm en praktisk betydelse och institutionen attraherade externt finansierade projekt. 1969 gav Törnebohm tre föredrag vid Euratom laboratoriet, Ispra (Italien) med temat *Science of Science, Knowledge production and Research Evaluation* som senare gavs ut som en policyskrift med bred spridning.⁷ Här tog han upp en latent idé. Med vetenskapsteori som kärnämne och ett systemteoretiskt perspektiv kunde vi bygga ut en fastare teoretiskt driven forskning om forskning, ett spörsmål som 1976 blev föremål för ett stort symposium vid institutionen: Ten Years Research on Research. Symposiet var kulmen av tio års kollokvieverksamhet. Där samlades nu förutom intresserade forskare från Göteborg och andra orter (bl.a. Forskningspolitiska institutionen i Lund), även ett antal forskningssekreterare och anslagsgivande organ, exempelvis Forskningsrådsnämnden (FRN).

I den antiauktoritära miljö Törnebohm skapade omkring sig var det högt i tak. Han främjade pluralism och hans låg-tonade stil inspirerade många till kritisk intellektuell verksamhet. Den verksamhet han grundlade 1963 har fram till dags datum haft många disputerade och 12 personer har blivit professorer i Sverige eller andra länder. Ett av Håkans motto var ett Einsteincitat: om du vill veta något om forskarnas teorier och metoder ”don't listen to their words, fix your attention on their deeds”. Vidare argumenterade han för en distinktion mellan ”vad är vetbart” och ”vad är värt att veta”, där en accent lades på den senare delen. Till skillnad från Thomas Kuhns idé om paradigm som kunskapsmatriser utvecklade Törnebohm detta centrala begrepp för att inbegripa vetenskapsideal, människosyn, etiska faktorer på projekt- och individnivå och man kunde tala om yrkesparadigm liksom samspel mellan dessa och akademiska kunskapsideal. Mellan 1970 och 1985 utgav Törnebohm ett par hundra rapporter i institutionens två skriftserier plus åtskilliga artik-

lar i tidskrifter samt kapitel i antologier; han fortsatte publicera i samma anda efter pensioneringen. En syntes av flera års fallstudier och fördjupningar samt modeller och teser om kunskapsutveckling, bestämning av ett entydigt paradigmbegrepp och en diskussion av forskningsstrategier återfinns i ett omfattande arbete *Studier av Kunskapsutveckling* (Doxa: 1983). Boken knyter särskilt an till Poppers och Kuhns arbeten.

Det Törnebohmska paradigmbegreppet har haft stor betydelse i ett antal yrkesrelaterade ämnen som efter universitetsreformen 1977 fick egna forskningsprofiler, exempelvis socialt arbete, omvårdnadsforskning, sjukgymnastik, m.m. Då Törnebohm på 80-talet inträdde i emeritusåldern var det framförallt inom dessa områden han kom att vidareutveckla sina idéer om paradigmen. Hans arbeten citeras fortfarande och som inledningsvis nämndes kom han så sent som 2014 att publicera sitt sista bidrag som medförfattare i en lång artikel som anspelar på paradigmatänkande, ”Att tänka själv tillsammans med andra” – den finns i ett Forskningssupplement till tidningen *Socionomen* 7: 2014. Mitt eget samarbete med Håkan fortsatte på ett informellt plan bland annat genom diskussioner om den moderna vetenskapens utveckling. Själv återkom jag också till fysikens historia och skrev en bok om hur Einstein fick sitt Nobelpris. Det var förstås ett ämne som intresserade honom mycket och väckte tidiga minnen. En annan flashback blixtrade också till när jag mötte honom hemma efter hans inval som hedersledamot i Ernst Cassirer-sällskapet; Cassirers *An Essay on Man* låg överst på läsbordet.

Under sin långa tid som emeritus fortsatte Håkan Törnebohm många år som en eftertraktad föreläsare och samarbetspartner i projekt kring villkor för framväxten av nya discipliner samt tvärvetenskap. Talet om tvärvetenskap stramades liksom tidigare upp med begreppslik klarhet. Vi som var med hela tiden från 60-talet minns honom som en alltid tolerant och tillåtande, framsynt och inspirerande lärare. Han var lågmäld och ödmjuk och framhävde aldrig sig själv.

Min yngre kollega Margareta Hallberg som började studera vetenskapsteori 1983, och senare var humanistiska fakultetens dekan och också är Kungl. Samhällets ledamot, minns så här – ”han gick lite sävligt i korridoren, rökte pipa på sitt rum och var alltid vänlig även om han också efterfrågade mer skärpa i kommentarer och tydlig argumentation på seminarier och tentamenssvar”. Håkan Törnebohms betoning av em-

piriska studier av forskning har format hela vår ämnesinriktning vid Göteborgs universitet alltsedan 1960-talet och framåt. Hans pionjärinsats som forskare och perspektiv på vetenskapsteorins uppgifter har varit banbrytande och har stimulerat många både inom och utanför det egna ämnet.

AANT ELZINGA

Noter

- 1 Håkan Törnebohm, Pål Silow Wiig och Kristian Daneback, "Att tänka själv med andra", *Socionomens Forskningssupplement 7*: 2014, ss. 24-37. <http://socionomen.nu/tidningar/socionomen/pdf/forskningssupplementet%2036.pdf>
- 2 Om Cassirers tid i Göteborg, hans föreläsningar och forskning samt de stämningarna som rådde under dessa år då nazismen var på frammarsch se Sven-Eric Liedman (2010), "I orkanens öga – Ernst Cassirer och Göteborg", *Psykoanalytisk Tid/Skrift* nr 32-33.
- 3 Thorild Dahlqvist i brev i december 1989 till Håkan Törnebohm på hans 70-årsdag.
- 4 Sigrid Kahle, *Att vilja sitt öde – trots allt* (Stockholm: Albert Bonnier Förlag, 2013), ss. 646f.
- 5 Motionärerna var i första kammaren Per Bergman (s), Sven Sundin (cp), Blenda Ljungberg (fp), och Ingrid Segerstedt Wiberg (fp), samt i andra kammaren C G Regnell (h), Johannes Antonsson (cp), Bertil von Friesen (fp) och Elisabet Sjövall (s).
- 6 Citerad i Jan Bärmark (ed.): *Perspectives in Metascience* (KVVS skriftserie IN-TERDISCIPLINARIA 1979)
- 7 Håkan Törnebohm, *Science of Science. Lectures upon invitation by the JRC Euratom Ispra Establishment* (Karlsruhe: Joint Nuclear Research Centre & Commission of the European Communities. 1976).

TORD GANELIUS

1925–2016

TORD GANELIUS, förutvarande professor vid institutionen för matematik i Göteborg, avled på pidagen (den 14/3) i år, några månader innan han skulle ha fyllt 91 år.

Tord kom till Göteborg som professor 1957 efter att ha disputerat i Stockholm 1953 och där- efter varit docent i Lund i några år. Vid den tiden dominerades svensk matematik av några giganter – Lars Gårding och Lars Hörmander i Lund och Lennart Carleson i Stockholm/Uppsala. Även tidigare generationer hade fått sin prägel av hjältar, som t ex Beurling och Carleman, och det kan inte ha varit helt lätt för vanliga dödliga, eller “normalidioter” som Tord sa, att göra sig gällande i den miljön.

Tords intressen rörde komplex analys, vid den tiden ännu mer än nu ett centralt område i svensk matematik. Hans avhandling rörde analytiska funktioner och deras nollställen. Ganska snart kom han in på Taubersatser, vilket skulle bli ett återkommande tema i hans forskning och också ämnet för en bok utgiven av Springer. Vad problemet gäller är att utifrån information om en funktions Laplacetransform

$$\tilde{f}(s) = \int_0^{\infty} f(t)e^{-st} dt$$

(eller liknande transform) få information om funktionen själv. I princip är det enkelt för det är välkänt att funktionen kan rekonstrueras från sin Laplacetransform. Men, ofta känner man inte Laplacetransformen exakt utan bara vissa kvalitativa egenskaper hos den, och det är då mycket svårare att finna vilka som är motsvarande kvalitativa egenskaper hos funktionen själv. Dessa problem är inte gripna ur luften, eller ens ur matematikernas benägenhet att hitta på problem för deras egen skull, utan dyker upp naturligt i många sammanhang. Ett är det klassiska beviset för primtalssatsen, ett annat är uppskattningen av egenvärden och genfunktioner till partiella differentialoperatorer – ett annat klassiskt svenskt intresseområde med arbeten av Pleijel, Gårding och Hörmander.

Tords arbeten om Taubersatser visade sig viktiga i ett av Gårdings arbeten, och detta var förmodligen ett skäl till att Tord fick professuren vid den nybildade institutionen för matematik vid Göteborgs Universitet (det fanns tidigare en matematisk institution vid Chalmers.)

Det stod klart från början (vilket Tord själv har sagt) att det skulle bli svårt att som ensam professor i obygden konkurrera med den världsledande forskning som föregick i metropolerna Lund, Uppsala och Stockholm. Tord beslöt då att (åtminstone till en början) fokusera på handledning av licenciater och doktorer, med det uttalade syftet att förse gymnasieskolan med lektorer.

Det var flera egenskaper hos Tord som gjorde honom så framgångsrik i detta att han kom att bli en av Sveriges främsta matematikhandledare. Först har vi hans förmåga att hitta lämpliga problem eller forskningsuppgifter. Detta är kanske den svåraste delen av handledningsarbetet i matematik. Dels skall problemet vara tillräckligt intressant så att det åtminstone kan entusiasmera doktoranden själv, men även så att det kan bli en bra merit för framtida tjänster. Samtidigt skall det inte vara svårare än att det finns en rimlig chans för doktoranden att bli klar.

Den andra viktiga egenskapen hos Tord var hans stora förmåga att ta människor. Han var alltid uppmuntrande, aldrig kvävande men ändå krävande. Målet var att det i en bra avhandling skulle finnas något originellt, en vacker idé, och det var däri som värdet låg. Sådant kan inte kommanderas fram på beställning, men utan ett väl valt problem kan det vara omöjligt.

Denna inställning var också karaktäristisk för Tords egen forskning. Han var problemlösare och det var de egna argumentens skönhet som var viktig. Stora och abstrakta teorier och begreppsapparater var han mindre intresserad av, möjligen också avogt inställd till.

Nästa stora forskningsintresse för Tord blev approximationsteorin, som studerar hur allmänna funktioner kan approximeras med enklare funktioner, som polynom eller rationella funktioner.

Denna teori fick ett uppsving under 70-talet med arbeten av bland andra ryssen Gonchar och amerikanen Newman. Tord bidrog med flera viktiga arbeten och åkte flera gånger som gästprofessor till USA där han bl. a. samarbetade med Donald Newman. Personlighetsmässigt och matematiskt måste Tord ha passat utmärkt ihop med Newman, som var en

ypperlig exponent för Tords filosofi att med små medel kunna åstadkomma slående resultat.

Samtidigt växte institutionen i Göteborg till att bli en av Sveriges mest livaktiga matematikinstitutioner.

Till detta bidrog många, som t ex Vidar Thomée, Peter Jagers och Olle Hanner, men det är nog rättvist att säga att Tord var centralfiguren, och att han bidrog på ett avgörande sätt till den positiva och stimulerande atmosfär som växte fram. Han var opretentiös, respektfull nedåt och respektlös uppåt och dessutom begåvad med ett enastående sinne för humor. Han hade också goda internationella kontakter och många stora stjärnor kom att hålla seminarieföredrag här. Efteråt följde ofta supé hemma hos Tord och Aggie, dit även doktoranderna bjöds in.

En gång gästades vi av den store franske matematikern René Thom, Fieldsmedaljör och ledande topolog. Thom hade just utvecklat sin 'katastrofteori' som var mycket i ropet. Den gjorde anspråk på att inte bara vara matematiskt djup (vilket den var), utan även tillämpbar på det mesta, från psykologi och sociologi till metallurgi. Den store mannens föredrag utmärktes inte av någon större precision. Tord följde med rad för rad och kunde snart kommentera: "Your first catastrophe is on the third line".

Ganelius intressen sträckte sig långt utanför matematiken. Han var också musikaliskt och framför allt litterärt intresserad och älskade att briljera med citat ur litteraturhistorien. Även här blandade han högt och lågt. Under glasskivan på soffbordet i hans arbetsrum fanns ett citat av T S Eliot, "Where is the knowledge that we have lost in information", bredvid ett foto av Lasse Lönndahl, signerat "Till Tord från Lasse".

Vi doktorander kom ofta i diskussion med Tord, inte bara om matematik utan även om politik och litteratur. Ett under en tid återkommande tema var Lars Gustafsson och dennes referenser till matematiken. Två läger utbildades: De unga hundarna anklagade Gustafsson för att stoltsera med lånta fjädrar, som dessutom inte klädde honom särskilt väl. Det andra lägret bestod av Tord som ansåg att det trots allt fanns något positivt i att en författare associerade till matematik. Till slut beslöt Tord att bjuda in herr Gustafsson själv att hålla seminarium. "Matematikens gränser och världens gränser" var titeln på föredraget. Det hjälpte kanske inte att slita tvisten, men vi fick åtminstone se Tord möta sin överman i konsten att prata på. 1980 lämnade Tord sin tjänst i Göteborg för att bli

ständig sekreterare i KVA. Ytligt sett är det en uppgift som borde ha passat honom väl, men tydligen uppstod någon slags konflikt och han avgick 1989. Vad konflikten bottnade i vet jag inte. Svaret beror kanske på vem man frågar och jag har inte frågat. Ur mitt perspektiv är KVA-tiden hur som helst mest en pendang till hans stora insatser för matematiken i Göteborg och Sverige.

Det brukar sägas i sådana här sammanhang att vi bevarar N N i ljusst minne. I Tords fall är det verkligen sant.

BO BERNDTSSON

SVEN B EK 1931–2016

Professor emeritus i etnologi SVEN B EK, Göteborg, avled den 20 maj 2016 i en ålder av 85 år. Han var ledamot av Kungliga Samhället sedan 1984 och sörjs närmast av sin hustru Erika, född Robe, och barnen Torbjörn, Katharina och Magnus.

Sven B Ek blev filosofie doktor och docent i etnologi i Lund 1962, professor i Göteborg 1980 och promoverades till jubeldoktor i Lund 2013. Han hade en lång akademisk karriär bakom sig, men Sven hade flera strängar på sin lyra. Han hade varit såväl kommunalpolitiker som kulturchef och drevs av ett starkt kulturpolitiskt engagemang. Sven förde också med sig sitt stora konstintresse genom livet; han hade gått på Skånska målarskolan och målade själv, mest i olja. Han skrev med pennen i hand; han skrev vetenskapliga verk, men också kultur- och debattartiklar, biorecensioner, deckare och kåserier.

Sven Birger Ek föddes den 10 juni 1931 i Lund och har själv skrivit något om sin bakgrund i boken *En grötvägrares memoarer* (1984). Svens far hade vuxit upp i Värmland och Dalarna och började, likt sin far, som skogshuggare och torvgravare. Svens mor var lärardotter från Österlen och arbetade under ungdomen som piga och kallskänka. Båda två blev lärare. Föräldrarna ”var exempel på ståndscirkulationen” och ”hörde till den skara som byggde upp det demokratiska organisations-samhället”, skriver Sven. ”Den vettiga eller ovettiga idealistiska rörelse på 1930-talet existerade helt enkelt inte som inte hade någon av mina föräldrar i styrelsen. Socialdemokratiska kvinnoklubbar och arbetarkommun, ABF, Eldbegängelserörelsen, Fred och Frihet, Rädda Barnen, Esperanto etc.” Denna bakgrund är nog viktig för att förstå en del av drivkraften i Svens arbete – såväl inom som utom de akademiska sammanhangen – och för att Sven själv alltid poängterade vikten av ett historiskt perspektiv.

Efter att 1950 ha tagit studentexamen vid Katedralskolan i Lund började Sven B Ek sina akademiska studier. Att han valde folklivsforskning

passade nog som hand i handske, även om Svens väg mot etnologin ingalunda var given. I antologin *Etnologiska visioner* reflekterar han om sin relation till etnologin och skriver att det var slumpen som ledde honom till ämnet, som då hette folklivsforskning, och att han 1950 inte visste vad detta var. ”I sökandet efter en ekonomisk plattform som ett alternativ till måleri eller författarskap hade jag valt – eller letts till – en eventuell museimannabana.”

Vid denna tid var folklivsforskning ett ämne som i mångt och mycket handlade om att kartlägga och undersöka gammal bondekultur, ett område som var något främmande för Sven som hade vuxit upp i stadsmiljö i Lund. Men här fanns också andra influenser, exempelvis den finländske filosofen och etnografen Edvard Westermarck, som öppnade ”tankevägar till kulturella processer och olikheter och till den vetenskapliga fantasin.” Sven säger sig också ha tagit intryck av folkloristerna Carl Wilhelm von Sydow och Albert Eskeröd, och fortsätter: ”men det var antagligen ett ännu starkare intresse för den amerikanska kulturanthropologin, bekantskapen med Karl Marx och min lärares materialistiska inriktning som ledde till att jag istället kom att fastna för den kollektiva människan i hennes materiella och sociala vara.”

Professorn i Nordisk och jämförande folklivsforskning hette Sigfrid Svensson. Han var själv inriktad mot svensk bondekultur, tradition och förändring och hade ett väsentligt inflytande på Svens utveckling. Sven ville redan som ung student sätta sin prägel på ämnet mot en mer kulturanthropologisk och samtida inriktning, men han sa sig ha blivit ”mer eller mindre tvingad” att välja väderkvarnar som ämne för licentiat- och doktorsavhandling. ”Ett så stabilt område borde lugna ner mig ansåg Sigfrid Svensson. Ungefär så sade han faktiskt till mig.”

Gradualavhandlingen *Väderkvarnar och vattenmöllor* (1962) är en etnologisk studie i kvarnarnas historia, där Sven tog sig an ett mycket stort historiskt källmaterial och i samverkan med Folklivsarkivet i Lund samlade in samtida uppgifter om kvarnar och kvarndrift. I avhandlingen undersöker och diskuterar Ek ingående kvarnarna ur kulturella, geografiska, ekonomiska och politiska perspektiv. Förhållandet mellan centraldirigering och folklig praxis sätts i centrum. Väderkvarnar och vattenmöllor är också en monografi om ”ett stycke förnämlig ingenjörskonst” och med det rika, empiriska materialet har boken nått en vidare läsekrets.

I tryckt form omfattade avhandlingen 317 sidor, men allt var skrivet för hand och den som skrev ut manuskriptet på maskin var Svens hustru. De träffades 1955 i Stockholm, där Sven gjorde sin vapenfria tjänst på Armémuseum. Hon hette då Erika Robe, född 1936 i Danzig, nuvarande Gdansk, i det som en gång var en tysk enklav. I slutet av andra världskriget flydde familjen undan de ryska trupperna till sina släktingar i Hannover. Erika kom första gången till Sverige 1947, då barn som var undernärda efter kriget placerades i svenska familjer. Erika återkom flera gånger och 1955 bodde hon i Stockholm. De träffades på en dans eller "ett skutt". Sven såg till att Erika året därpå flyttade till Lund. De gifte sig 1959 och fick tre barn mellan 1960 och 1966.

Under sitt arbete med väderkvarnarna fick Sven möjlighet att resa till Ångermanland på fältarbete, för att genomföra intervjuer om förändringar i bostadsskick. Kontakten med människor i deras vardagsliv gjorde ett starkt intryck och resulterade inte bara i studien *Nybildning och tradition* (1959), utan också i insikter om vikten av fältarbete i direkt kontakt med de människor som etnologin sätter i centrum. Sven drevs tidigt av sin önskan om att etnologin skulle ha en mening för andra och betyda något mer än kunskap i sig.

Tanken om att folklivsforskningen borde vara samhällsnyttig utvecklades under de första docentåren vid Etnologiska institutionen vid Lunds universitet. När Sven riktade blicken mot det urbana livet var det också en nyorientering inom ämnet, något som etnologin inte tidigare hade så stora erfarenheter av att studera. I mitten av 1960-talet genomfördes flera tätortsstudier, som bland annat resulterade i *Stadens födelse* (1967) om framväxten av stationssamhället Eslöv. Redan 1963 inleddes ett stort fältarbete och forskningsprojekt i en av Lunds arbetarstadsdelar, resultatet publicerades i boken *Nöden i Lund – en etnologisk stadsstudie* (1971). Ek ville genom projektet ge kunskap till utforskandet av den kulturella process och komplexitet, som inbegriper olika klasser och historiska strukturförändringarna. Ett omfattande intervju- och arkivmaterial utgjorde en betydelsefull del av boken, som visade hur verkligheten gestaltade sig och hur nödaborna formade sina liv. Särskilt studerades den judiska minoritet som var bosatt i Nöden.

Sven B Ek var också en uppskattad pedagog. Margareta Alin Hege-lund, som tecknat minnesord över Sven i flera dagstidningar beskriver honom som en framåtblickande lärare: "Han tog oss elever ut i världen –

både i tankar och reella upplevelser. Vi fick på så sätt i vår ungdom möta de franska giganterna inom den museala utvecklingen” och ”höra om deras vision att levandegörande via multimedia. Detta var epokgörande under tidigt 1960-tal.”

1968 lämnade Sven B Ek Lunds universitet för att bli kulturchef i Landskrona. Med utgångspunkt i vikten av medborgarinflytande utvecklade han där med innovativa och nyskapande metoder ett aktivt och levande kulturliv. Utifrån sina erfarenheter skrev Sven boken *Kulturrevolutionen börjar i kommunen* (1977). ”Landskronamodellen” uppmärksammades över hela landet och Svens bok fanns som kurslitteratur för blivande kultursekreterare på flera universitets kulturvetarlinjer.

Mina första kontakter med Sven B Ek var också genom den kurslitteratur som fanns på grundutbildningen i etnologi i mitten av 70-talet. *Nöden i Lund* med sin nära beskrivning av människorna och deras levnadsvillkor vid förra sekelskiftet gjorde ett starkt intryck. En artikel som dröjt sig kvar är *Fiktioner om 1800-talets kulturomvandling* (1971). Det är en kritisk granskning av en då inom folklivsforskningen allmänt utbredd uppfattning, som handlade om den gamla bondekulturens genomgripande och plötsliga upplösning. Ek ger ett längre historiskt perspektiv, lyfter fram det processuella och nyanserar bilden av förändringen.

Mellan 1968 och 1980 var etnologin i Göteborg en avdelning som administrativt hörde till olika institutioner vid Göteborgs universitet i samverkan med Etnologiska institutionen i Lund. Under många år kämpade vi för att få en professur i ämnet och att bli en egen institution. Sven B Ek hade redan från 1978 lett det forskarseminarium som hade etablerats och kom också att bli Göteborgs universitets första professor i etnologi, särskilt europeisk.

När Sven B Ek 1980 tillträdde professuren, ville han klart och tydligt inrikta göteborgsetnologin mot forskning om arbetarkultur. Det handlade om ett inomvetenskapligt ställningstagande med utgångspunkt i att kunskapen om arbetarklassens kulturformer var obefintlig i jämförelse med den kunskap som fanns om andra grupper i samhället och att etnologin skulle ha samhälllig relevans. Svens inriktning var mot lokalsamhällen, aldrig som avskilda enheter, utan som delar av större sociala och materiella sammanhang. Människor i arbetarstaden Göteborg sattes i fokus för många av de projekt som genomfördes vid institutionen under 1980- och 90-talen och resulterade inte bara i uppsatser, avhandlingar och

populärvetenskapliga utgåvor, utan också i ett omfattande intervju-material från olika stadsdelar, vilket fördes till Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG). Ett av de senare projekt som Sven genomförde vid Etnologiska institutionen redovisades i boken *Stadens Janusansikten – Göteborgare tycker om Göteborg*. Projektet undersökte hur människor i olika grupper uppfattade en förändrad fysisk stadsmiljö och hur de socialt relaterade till den. Även om Svens inriktning var klar och tydlig gav han sina doktorander förtroendet att gå sina egna vägar och förstod vikten av andra perspektiv och forskningsområden. Under hans 16 år som professor vid Etnologiska institutionen utvecklades flera samtidsaktuella perspektiv.

Under åren som professor i etnologi i Göteborg blev också det som vi kallar ”den tredje uppgiften” alltmer viktig för Sven. För att främja kulturvetenskaplig forskning i och om Västsverige och nå ut med etnologiska studier till en bredare allmänhet startade han 1981 Etnologiska föreningen i Västsverige. Under sin tid som dekanus vid Humanistiska fakulteten tog han initiativ till Humanistdagarna, de första 1986, och var bedrövad när dessa upphörde.

Tillsammans med sin efterträdare Birgitta Skarin Frykman, startade Sven 1991 Centrum för Arbetarkultur, som drevs gemensamt av ABF, Göteborgs Arbetarförening, LO och Göteborgs universitet. Sven och Birgitta var också drivande inom Oral History Association och arrangerade en stor, internationell Oral History konferens i Göteborg 1996.

Sven B Ek var ledamot i Kungl. Gustav Adolfs Akademien i Uppsala och Vetenskapssocieteten i Lund. Han var under sex år ledamot i radionämnden och satt i många år i styrelsen för Språk och folkminnesinstitutet. Han var genom alla år engagerad i arbetet med Etnologiska föreningen i Västsverige. Fotot är från ett styrelsemöte som inför sommaren traditionsenligt hölls på Öckerö i juni 2015. Dessa möten tyckte Sven mycket om.

År 1982 flyttade Svens familj till Göteborg och Erika Ek fick en tjänst vid Universitetsbiblioteket vid GU. Det var också hon som skötte parets förlag, där Sven publicerade flera av sina böcker – många flera än dem som har kunnat nämnas här. Han studerade förändringsprocesser och var den första professorn i humaniora på GU som datoriserade sin institution, men själv skrev han hela livet med papper och penna. Under mer än 60 år hade han Erika till hjälp.

Familjens smultronställe låg i Hovmantorp i Småland. Där, invid en sjö ligger det gamla torp som Svens pappa köpte under kriget och där familjen har tillbringat stora delar av somrarna. Efter pensioneringen arbetade Sven också gärna i trädgården, i randen av skogen i Örgryte. Han tog långa promenader med hunden Kitty, från bostaden på Welandergatan 19 bort mot Stora Torp och gamla TV-huset. Längs vägen väntade två kråkor som Sven matade med hundgodis.

Sven B Ek var en självständig forskare, som lyfte fram delar av vår undangömda historia och som genom hela livet arbetade för att demokratisera kulturarvet. Han hade en stillsam underfundig humor och en konstnärssjäl som kunde se det stora i det lilla. Allt detta kommer vi att minnas och sakna.

ANNIKA NORDSTRÖM